

про постать *О.Пушкіна* (Пушкін і українська література; Пушкін і польська література; Пушкін і чеська література – відповідно автори: Н.Крутікова, Ю.Булаховська, А.Волков). На минулий з'їзд я готувала доповідь “*Поезія Павла Тичини і польська література*”. Плануємо разом із професором, керівником кафедри полоністики Київського національного університету *Р.Радишевським* підготувати широкий огляд літературознавчої полоністики в Україні післявоєнного періоду на наступний з'їзд славістів. Dum spiro spero.

Олена Безлепкіна

МОВНО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЗИ ЄВГЕНІЯ ЗАМЯТІНА

Стаття становить собою спробу виявлення деяких мовних особливостей у прозі Є.Зам'ятіна на матеріалі ранніх творів письменника. Відштовхуючись від ключових моментів, пов'язаних з еволюцією стилю автора, сформульовано загальні стилістичні доміанти, лексичні ознаки та особливості синтаксису. Наголошено на ознаках орнаменталізму в побудові словосполучень та речень в окремих оповіданнях, які тісно пов'язані із специфікою мовної картини автора, його свідомістю як світоглядом у межах рідної мови, російської культури.

Ключові слова: стиль, неореалізм, орнаменталізм, ритм, акцентування.

Olena Bezlepkina. Language and stylistic peculiarities of Yevgeny Zamyatin's prose works

This article attempts to define some language peculiarities of Ye.Zamyatin's prose, as exemplified by his early works. Considering the moving forces and trends of Zamyatin's style development, the author of this essay outlines the stylistic dominants as well as lexical and syntactical specificity of the writer's texts, thereby revealing the ornamental patterns which underlie the structure of phrases and sentences and are closely related to the writer's linguistic picture of the world and his Weltanschauung.

Key words: style, neorealism, ornamental patterns, rhythm, accentuation.

Стиль – антропоцентрична філософсько-естетична категорія, пов'язана зі структурами авторської свідомості, її філософськими, естетичними, релігійними й іншими основами. Тому стиль неодмінно знаходить свій пластичний матеріальний вияв у слові. Отже, у низці компонентів, які безпосередньо впливають на особливості творчої манери, домінантна роль належить саме мові письменника. В Євгенія Зам'ятіна (1884–1937) вона базується на ритмічній побудові, формуванні гармонійних елементів певної тональності, послідовності у зміні сили звука – т. зв. інструментовці слова. На ці особливості неодноразово вказували багато дослідників творчості письменника.

Відомий російський художник Ю.Анненков у спогадах про свого близького друга Є.Зам'ятіна писав: “Мова Зам'ятіна – завжди зам'ятінська, але водночас завжди різна. У цьому – особливість і багатство Зам'ятіна як письменника. Для нього мова служить формою вислову, вона виявляє та уточнює зміст. Якщо Зам'ятін пише про селян, він пише селянською мовою. Якщо він пише про дрібних міських буржуїв, він пише мовою канцелярського писаря або бакалійника. Якщо він пише про іноземців, він використовує властивості та недоліки перекладацького стилю, його фонетики, його конструкції – як керівної мелодії оповіді. Якщо Зам'ятін пише про політ на Місяць, він пише мовою вченого астронома, інженера або – мовою математичних формул. У будь-якому випадку мова Зам'ятіна, яка часом розриває зв'язки з російською літературною традицією, залишається достатньо виразною й водночас стриманою, перевіреною кожним своїм висловлюванням” [2, 335–336]. Власне, усі ці спостереження надзвичайно розширюють проблематику мови творів російського письменника, яка містить у собі багато специфічних моментів, вартих усебічного дослідження, наприклад, з погляду граматичних, синтаксичних особливостей в їхніх синтетичних зв'язках із світоглядом автора та впливом на творчу манеру.

Стиль Є.Зам'ятіна, як і в багатьох його сучасників (О.Ремізова, А.Платонова, Б.Пільняка та ін.) з часом змінювався й художньо еволюціонував досить незвично – від т. зв. “складної форми” (стилізація, експеримент, посилена увага до ідейних та психологічних

сторін, словесна надмірність) до простоти, невимушеності, природності мови. І цей цілком природний процес — свідчення передусім творчої зрілості письменника.

Серед показників мовно-стилістичних особливостей ранніх творів Є.Зам'ятіна простежуються загальні стильові та стилістичні доміанти. Найтипівіші серед них позиції “абстрактність — реальність”, “логічність — емоційність”, “стандартність — стилістична маркованість”, “об’єктивність — суб’єктивність”.

Особливість стилю письменника полягає в постійному експериментуванні з художньою формою, органічному синтезі різних жанрів, оригінальних різномірних “сплавів”, де “інженерний” розрахунок місцерозташування кожної лексичної одиниці має власне семантичне навантаження. Знайомство з ранніми текстами митця вже на емпіричному рівні дає змогу відчувати особливу авторську настанову. Вона насамперед виявляється в наборі окремих, свідомо введених автором художніх прийомів.

Відтворення фольклорних й етнічно самобутніх шарів національного буття та свідомості, які привели письменника до міфологічних джерел, оповідної манери значною мірою виявили й панівну ознаку стилю Зам'ятіна — активне словотворення. Більше того — орнаменталізм із прикметною для нього системою насиченої образності. Однак це орнаменталізм особливий, що ґрунтується, з одного боку, на асоціативно-метафоричному типі зв'язку, з другого — геометрично пропорційний, ритмічно-плавний, гротесково-зображальний: *“С нами крестная сила! Дыра — а в дыре небо синее. Вверх глянули: далеко, чуть светится небо синее. С нами крестная сила: проколупали землю насквозь!”*; *“Мелькало в глазах засиженное мухами, как будто небрутое море. Мелькало в глазах верхом на белой лошади генерал, разрезанный пополам, как яблоко”* [2; 67, 22].

У специфічному орнаменталізмі Зам'ятіна авторська творчість — один із основних засобів вираження сутності художнього мислення, естетичного моделювання дійсності, де орнамент і є Суть. Чим більше виражений момент орнаментальності, тим ближче до “суті”. І ця ж суть неодмінно приводить до композиції, форми, лексики, портрета, образу і в кінцевому підсумку — стилю з повною симетрією або уявною асиметрією художніх елементів. Використовуючи слова як мотиви в орнаментальному візерунку, повторно комбінуючи фрази, письменник досягає своєрідного гіпнотичного ефекту (наприклад, лейтмотивом “сміху крізь сльози” загальностилістичного орнаментального взірця цілої низки повістей та оповідань): *“И так Глафире показалось нестерпимо, жигуче смешно, что закатилась — засмеялась — заихала — полились слезы, и сквозь слезы кричала”*; *“Бывает так, что крутится весь день потерянный человек, вздрагивает от звонков и смеется таким смехом, от которого страшно, а глаза западают все глубже, и только об одном мысль: ткнуться головой в подушку, провалиться в черное — уснуть. И вот такая была ночь: головой в черную подушку ткнулся день, провалился — ни света, ни звука”* [1; 27, 129]. Саме тут бере початок гіпертрофоване відчуття форми, коли слово стає об’єктом лінгвістичного експерименту: *“попритчилось, пригласилось все”, “заревел лихоманно”, “лезет облезлый”*. Власне, випробовується сама система мовних можливостей, поза межами нормативних словотворчих моделей.

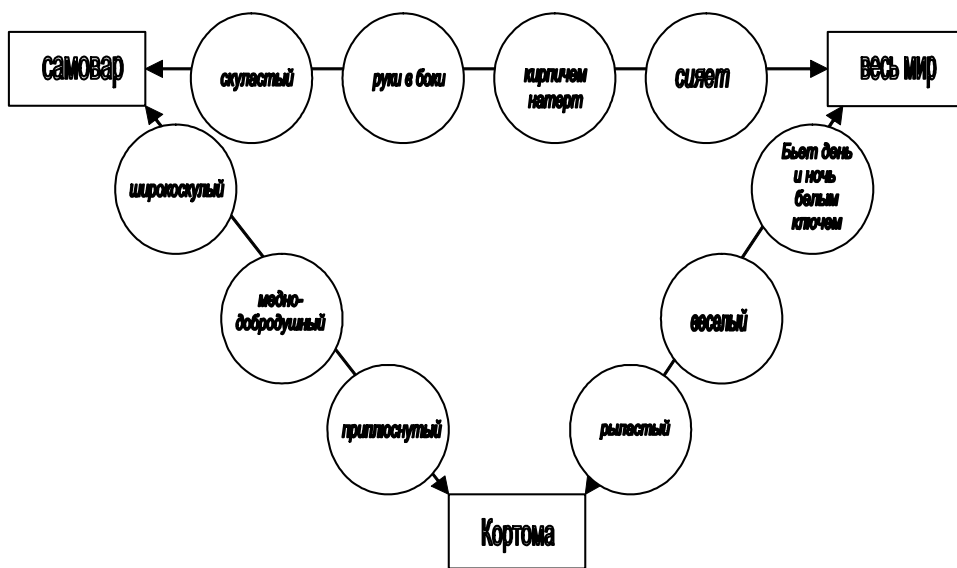
Перекомбінуюючи фрази, часто майже повністю змінюючи їх лексичний склад, але залишаючи той самий зміст, Зам'ятін креслить різноманітні словесні фігури, розробляє величезну кількість з’єднань, в яких формуються тонкі візерунки з неоднорідністю та багатоскладністю слова. Звідси майстерна здатність одним засобом намалювати образ, характер (чіткий, згущений стиль з тире, пропусками, натяками, недомовками, напівімажинізм): *“Есть у каждого человека такое, в чем он весь, сразу, чем из тысячи различий. И такое у Андрея Ивановича — лоб: ширь и размах степной. А рядом нос — русская курнофеечка”*; *“Органическая химия уже стерла черты между живой и мертвой материей. Ошибочно разделять людей на живых и мертвых: есть люди живые — мертвые и живые — живые”* [1, 136].

Звертаючи увагу на неординарність орнаменталізму ранньої прози письменника, слід наголосити й на цікавих закономірностях синтаксису Зам'ятіна. Зокрема, на паронімічну атракцію, згідно з якою звукова форма окремого слова в художньому тексті притягує до себе аналогічну форму, примножується, утворює ритміку

повтору — співпричетність геометричних форм, які римуються, виявляються в симетрії, паралельності ліній, ритмічних та тематичних повторях, що передбачає неусвідомлену письменником вибірковість візуальних мотивів: *“приплюснутый, медный, кряжистый напёр — и крякнул венец”*; *“облепленный, щуплый — щерится на Марья беззубыми деснами”*; *“здоровые зубастые рты рыгают смехом”* (“Північ”); *“смыть с себя художества — намыть хорошества”* (“Русь”).

Властиві для ранньої прози Замятіна також синестетичні словосполучення *“синеглазые дни”*; *“сквозь обледенелую мозговую корку пробивались зеленые стебельки — мысли”*; *“равнодушно пожирая бессмертные, горькие, нежные, желтые, белые, голубые слова — тихонько мурлыкал чугунный бог”*; *“оштукатуренное небо”*; *“трясущееся — пунктирное, точечками — дыхание”*. Вельми прикметні й генетивні конструкції на кшталт: *“океан улиц”*; *“бутыль воздуха”*; *“выкидыш общества”*.

Як невід’ємні властивості мови прози письменника — тенденції “тотальної адвербіалізації”, переважно ад’єктивного та субстантивного спрямування: *“Восседая на кресле величественно, милостливо, многогрудно, буддолоподобно — она кормила земного человечка созданным ею супом...”* (“Мамай”); *“позвякивая ведеркой”*; *“от грибов принаследно”*; *“поговорим отвлеченно”*. До того ж реченнєві компоненти доволі часто формуються в конструкції, які зовні не мають самостійного значення, проте підпорядковуються авторській мотивації, утворюють масштабні “архітектурні” трикутники, меандри, синусоїди. Наприклад, сполучення кількох складних речень: *“На столе в конторе — самовар: скуластый, руки в боки — кирпичом натерт — сияет. В сияющем самоварном брюхе — по- своему, самоварному, приплюснuto, перевернуто — отражен весь мир. [...] Перед самоваром — Кортوما. Кортوما в самоваре — как в зеркале: приплюснутый, широкоскулый, медно-добродушный. Самовар в Кортومه — как в зеркале: рыластый, веселый, бьет день и ночь белым ключом, попыхивает белым дымком”* [1, 44]. Це виразний приклад однієї з важливих тенденцій стилю письменника — установки взаємопов’язаності. Іконічно (схема 1) має вигляд рельєфної фразової номінації — динамічної рівноваги номінації як денотативного співвідношення семантики (“Самовар” — жива істота, “Кортوما” — ім’я дійової особи, “Весь мир” — аспектуальний простір існування двох попередніх, незалежна номінативна ланка) і предикації ад’єктивного, субстантивного та іншого спрямування, які розподіляються гармонійно — усталена кількість складників. До того ж життєдіяльність одного неможлива без іншого. Наприклад, без *Самовара* не живе *Кортوما*, *Весь світ* не фігурує без *Самовара*, *Самовар* не відтворюється без *Всього світу* і т.д. Власне, існування подібних компонентів і утворює модель письменницької орнаментальної побудови, у даному разі трикутник, який доволі часто зустрічається в багатьох творах Замятіна.

Слід зазначити, що досконале володіння англійською мовою, тривале перебування в Англії також відбилися на лінгвістичних особливостях творів письменника. На перший погляд це практично непомітно, проте переважно адвербіальні (але не тільки) словосполучення Замятіна нагадують побудову схожих конструкцій романо-германських мов, зокрема англійської та німецької: “*Вы — совершенны, вы — машиноравны*” [1, 122]; “...*he appeared so Teutonic, with a curious mashinelike indifferent...*” [7, 213]. Доволі часто в текстах простежується типова для цієї мовної групи послідовність формування слів та речень, і навіть морфемний склад:

“Я конечно очень волнуюсь <u>поглядеть</u> <u>героя...</u> ” (“Ікс”) (інфінітивна конструкція, типова для англ. мови й ненормативна для російської. На додачу – відсутність прийменника після дієслова “поглядеть”).	“ <i>Ich rege mich auf, auf den Held zu schauen</i> ” (нім.) “ <i>Of course I am nervous to see the hero...</i> ” (англ.)
“Только об этом и во сне вижу, как бы в Яблоново к вам попасть...” (“Алатир”)	“ <i>Only about it I dream how in Yablonovo to you to get...</i> ”
“Я очень рад, что мы имели случай ... – почтительно начал викарий...” (“Островітiani”)	“ <i>I am very glad, that we had a chance to... – began respectfully the vicar...</i> ”
“Пенсне делало миссис Дьюли великолепным экземпляром класса очкатых женщин, от одного вида которых можно схватить простуду...”	“ <i>The rimless eye-glasses made Mrs. Djuli look as a magnificent example of a bespectacled women-class having looked at which one could to catch a cold</i> ”
“Что ж, <u>натура, натура</u> – самое главное. Извините: у вас великолепная <u>натура...</u> ”	“ <i>Well, a nature, a nature – the most important thing. Forgive me: you have a magnificent nature...</i> ” Калькування англійського слова <i>nature</i> , одне із значень якого – характер, вдача.
“Так что, может быть, я <u>рискую неприятностью</u> при случайной встрече с ним...” (“Алатир”)	“ <i>So, maybe, I risk a trouble at a casual meeting with him...</i> ” Обов'язкове в англ. мові вживання після дієслова <i>to risk</i> додатка – <i>to risk smth.</i>
“В приемной ожидала адвоката какают молодая леди, подстриженная <u>по-мальчишечьи...</u> ”	“ <i>Some boyishly cut young lady was waiting for the lawyer at the reception</i> ”
“Несите же в дом! – кричал <u>четверорукий...</u> ”	“ <i>Carry him to the house! – was shouting a four-handed...</i> ”

Серед особливостей граматичної будови творів Замятіна домінують риторичні форми (жанри, тропи), породжені специфікою мовної картини автора, його свідомістю як світоглядом у межах рідної мови, російської культури. У ментальному плані провідну роль тут відіграє саме національна ідентичність, авторська ідентифікація себе як росіянина. У перших рядках повісті “Повітове” з'ясовується, що в росіянах органічно поєднується дике, скажене, безглузде, як в “русской каменной бабе” – і високе, духовне, християнське: “*Но так одно к одному пригнано, что из нескладных кусков как будто и лад какой-то выходит: может и дикий, и страшный, а все же лад*” [3, 45]. Звідси така велика увага до метаморфоз “непередбачуваної російської душі” (“*Мужик Алексей Васильич любит свободу больше всего. Выселился из Мшаги на хутор. Вырыл яму в песке — и в яме живет. Зовет себя: “Олешка”*”). Тут саме парадокс – найефективніший засіб боротьби з хибними реакційними істинами, помилками людського розуму. Він починається зі світоглядних “дивних міркувань” самого Замятіна; наприклад, у нього гаряча суперечка з християнською ідеологією, несприйняття її догматів – це, насправді, повстання проти фарисейства, заміни

сутності формальними ознаками. Авторське мислення спроектоване на масштабні моменти власної національної культури, т. зв. російську ідею. Безперечно, причина такого звернення прихована у внутрішній схильності до парадокса, джерела якого в самій історії. Саме тому несподіваність скрізь — у характеристиці образів, у розв'язці сюжетів, розв'язанні конфліктів і авторській позиції. Зіткнення сьогочасного й тимчасового, земного та піднесеного дивовижно відбувається в “Десятихвилинній драмі”, “Годиннику”, “Іксі”. Анекдотичні ситуації та специфічна іронія письменника формуються в повісті “На кулічках”, оповіданнях “Африка” та “Квітень”. З одного боку — чіткі, загострені ударні прийоми, з другого — особливий “жіночий” ліризм. Він завжди у дрібницях, у *“дремлющей на снежном дереве птице, синем вечере”*, він руйнує тотальну заскнілість у долях героїв. Звідси ж особливий погляд на жіночу тематику. Наприклад, в основі новели “Письмово” закладено психологічний парадокс. Автор розкриває сутність жіночого характеру, який на перший погляд здається алогічним та суперечливим, насправді ж є виявом “вічної жіночності”, всепрощення та милосердя. Тема материнства — важлива частина основоположної для письменника опозиції матеріального-духовного (“Мученики науки”, “Оповідання про найголовніше”). Замятіну властиве міфологічне ставлення до жінки як до Матері Світу, в якій закладено образ животворящої Землі. Жінка — Земля, Жінка — Всесвіт, в якому розчиняється, поєднуючись із нею, чоловік. Тільки через жіночу іпостась світу можна досягнути єдності та гармонії. *“Мужчина и женщина обнялись тесно: двое — одно. И та, старшая, Мать — над ними, над всем. В красное зарево неба врезан ее профиль, брови и губы крепко сжаты, она мраморна, как судьба...”* [1, 129]. Так активізується незвичайна авторська метафоризація та дивовижні порівняння з обов'язковою перевагою жіночої спрямованості: *“В углу холмогорка — вся кумач — застегивает кумачевую кофту. Бабка Матрена-Плясея, широкая, теплая — русская печь-мать...”* [1, 14]; *“Быстро неслась осень на серых совиных крыльях”*; *“Из окна улыбалась, раскинувшись соблазнительно, сладострастно — екатерининских времен книга...”* [1, 163]. *“Умерла Маруся — веселая девочка на качелях. Увидел Андрей Иваныч строгую, скорбную женщину, рожавшую и хоронившую: вот эти вот глубокие морщины по углам губ — разве не следы от похорон? И пусть запашет жизнь борозды еще глубже — все терпит, все поднимет русская женщина”* [1, 272]; *“Неприметно и плавно, как цветы расцветают, она медленно зрела из исправниковой Глафиры — и вот в декабре она уже стала жить самодично, сама по себе”* (“Алатир”).

Отже, приховані метафори, символічна гіперболізація, поєднання сповіді та сатири стають важливими компонентами стилю письменника. У центрі уваги перебуває загальноновживана лексична одиниця, проте автор ламає усталені зв'язки між словами, руйнує автоматизм, створює нові мовні ланки, перебудовує систему мовних уявлень (*“стенографировала выстрелы”*, *“мамонттейший мамонт”*, *“несуразная нелюдь”*). До того ж повторення слів з асонансами, протиставлення різних ритмів, акцентування складних смислових півтонів, тавтологічні поєднання різного характеру (*“осияет нестерпимая синь синайская”*; *“моряна напцрает лед сизморя”*) надають особливого колориту, своєрідної пісенності — невід'ємного атрибуту мовної специфіки творів Є.Замятіна. Крім того, у структурі образів, побудові речень митець генералізує лише одну, проте найважливішу особливість, завдяки чому заощаджуються поетичні засоби. Варто б згадати хоча б Половця з повісті “На кулічках”: *“Творил его Господь Бог, размахнулся: лоб. А потом зевнул, чего-то скучно стало — и кой-как, тяп-ляп, кончен, сойдет”*. Мовні особливості формуються в тісних взаємозв'язках із світоглядом письменника, його матеріально-тілесною моделлю побудови Всесвіту, в центрі якої животворяща сутність Землі (жіночі образи, дітонородження, безплідність, материнство). У семантиці — неподільні страждання та радість, народження та смерть, трагедія та кохання, фарс та реальність (різні форми прецедентності) виразно позначаються на стилістиці та структурно-композиційній організації художньої прози [див.: 4,

62-68; 5; 6, 34-37]. Мова творів Є.Замятіна ніколи не тяжіє до ретроградності або консерватизму, завжди залишається невідомою, насиченою, багатою на природні поетичні барви, з власною специфікою і неповторністю, величезною кількістю незвичних ритмічних комбінацій, що й дозволяє визначати письменника як майстра орнаментального слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Замятин Е.* Избранные произведения. – М., 1989.
2. *Замятин Е.* Сочинения: В 4 т. – Мюнхен, 1988. – Т. 4.
3. *Замятин Е.* О языке // *Русская речь.* – 1993. – №1.
4. *Мануйленко Е.* Образ женщины в прозе Е.И.Замятина (к постановке проблемы) // *Творческое наследие Евгения Замятина: взгляд из сегодня.* Статьи, очерки, заметки, библиография. – Тамбов, 2003. – Кн. XI. – С. 62-68.
5. *Попова И.* Литературные знаки и коды в прозе Е.И.Замятина: функции, семантика, способы воплощения. – Тамбов, 2003.
6. *Сваровская А.* Творчество Е.И.Замятина. Проблемы изучения и преподавания. – Тамбов, 1992.
7. *Fowles J.* The magus. – London, 1977.

ЛТ

15–16 вересня 2008 року на базі Інституту філології Бердянського державного педагогічного університету відбудеться міжнародна наукова конференція **“Література для дітей і про дітей: історія, сучасність, перспективи”**.

Орієнтовні питання, запропоновані для обговорення учасникам конференції:

- теоретичні проблеми функціонування та рецепції дитячої літератури;
- українська і зарубіжна дитяча література: типологічні паралелі, проблеми перекладу;
- образ дитини в українській і світовій літературі: психологічні виміри;
- від казки до фентезі: еволюція фантастичного в дитячому письменстві;
- дослідження дитячої літератури: сучасні інтерпретаційні стратегії (гендерні, психоаналітичні, постколоніальні, герменевтичні та ін.);
- дитяча література в дошкільних закладах, шкільному й вузівському вивченні (літературознавчі, мовознавчі, психолого-педагогічні аспекти);
- періодика для дітей в історичній перспективі;
- дитяча література в контексті інших видів мистецтва (живопис, графіка, музика, театр, кіно, дизайн та ін.).

Матеріали конференції будуть видані в міжвузівському збірнику “Актуальні проблеми слов’янської філології: Лінгвістика і літературознавство”, який включено до переліку наукових видань за дозволом ВАК України.

Адреса: 71100, Запорізька область, м. Бердянськ, вул. Шмідта, 4, Інститут філології Бердянського державного педагогічного університету, кафедра української та зарубіжної літератури, Боговін Ольга Володимирівна.

Телефони: (06153) 7-07-53 – кафедра української та зарубіжної літератури, Боговін Ольга Володимирівна; 7-09-29 – директорат Інституту філології, Герман Наталія Володимирівна – начальник; (06153) 3-46-21 (д.), 8-097-517-19-23 (моб.) – Філоненко Софія Олегівна.

E-mail: binfil@mail.ru (для С.О.Філоненко або для Н.В.Герман).

